

M.Ö. VI.-IV. Yüzyıllar Arasında Pers-Armenia İlişkileri ve Armenia Orontid Hanedanlığı

Muzaffer Demir*

Özet

Bu çalışmada Armenia hanedanlarının tarih sahnesine çıkışından MÖ IV. yy. sonlarına kadarki siyasi durumu Pers-Armenia ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır. Bu kapsamda Armenia Orontid Hanedanlığı'nın hangi tarihte ortaya çıktığı ve Armenia hanedanlarının bağımsız veya vasal statüde kalıp kalmadıkları temel mesele gibi gözükmektedir. Bize göre Orontid Hanedanlığı'nın MÖ 480'li yıllardan sonraki bir tarihte ortaya çıkması muhtemeldir, Perslere ve nihayetinde Makedonyalılara olan vasal statülerinin ise, zaman zaman sonuçsuz kalan ayaklanmalara rağmen, MÖ IV. yy.'ın sonlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Med, Pers, Armenia, Orontidler, Orontes.

Birçok bilim adamı tarafından Armenia toplumu ile ilgili bilinen ilk somut bilgilerin MÖ VI. yy.'a kadar gittiği kabul edilmektedir. Med kralı (MÖ 625-585) Kyaksares ve müttefikleri, MÖ 612 yılında Nineveh'i ele geçirip Asur İmparatorluğu'nu ortadan kal-

dırdıktan sonra, Kuzey Mesopotamia, Armenia ve Kızılırmak'ın doğusundaki Küçük Asia bölgelerini fethetmişlerdir. Armenia'da Med boyunduruğu altına girmiştir. Muhtemelen Kyaksares'in oğlu Astyages (MÖ 585-550) zamanında da bu hâkimiyet devam etmiştir. Bu dönem hakkındaki tek kapsamlı kaynak MÖ V. yy.'ın ortalarında Halikarnassoslu Herodotos tarafından yazılmıştır, ara ara ve çok kısa bilgiler vermektedir. Ancak MÖ IV. yy.'ın başlarında yazılan Atinalı Ksenophon'un *Kyroupaedia* (Kyros'un Eğitimi)' adlı eserinde, Med kralı II. Kyaksares ve Akhaemenid Hanedanlığı'nın kurucusu Büyük Kyros'un tahta çıkışı bağlamında, Armenialılarla ilgili biraz daha detaylı bilgiler edinebilmekteyiz.

Ksenophon'a göre Med kralı Astyages öldükten sonra tahta II. Kyaksares geçmiştir, o aynı zamanda daha sonra Pers Akhaemenid Hanedanlığı'nın kuracak olan Büyük Kyros'un annesi Mandane'nin erkek kardeşidir. Ksenophon MÖ 560'lı yılların erken döneminde Büyük Kyros'un Asurluları (Asurluların elindeki Babylon'u) fethetmek için amcası ile işbirliği yaptığını bildirmektedir. Ancak bunu fırsat bilen Armenia kralı Tigranes, onların büyük ittifak karşısında yenileceğini düşünerek Med boyunduruğundan kurtulmak istemiş, geleneksel vergisini ödemeyi reddederek savaş zamanında sağlaması gereken askerleri de göndermekten vazgeçmiştir. Bu durum yeni düşmanlar edinmek istemeyen II. Kyaksares'i rahatsız etmiştir. Armenialıları her yıl haraç ödeme ve gerektiğinde asker gönderme şartlarını içeren antlaşmalarına sadık kalmaları için zorlamaya karar vermiştir. Ancak Armenia'nın konumu ve gücü hakkında yaşlı II. Kyaksares'i bilgilendiren Kyros, seferi kendisi yapmaya karar vermiştir.

Ancak Ksenophon'un anlattığına göre Kyros, Armenia'ya saldırı planını gizli tutmak zorundaydı, çünkü başarılı olması neredeyse imkânsız gözükmekteydi. Gizli saldırı planını gerçekleştirmek kapsamında Armenia

(*) Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

sınırları içinde büyük bir av yarışması için tarih belirledi. Zaten Armenia kralının oğlu ve ona eşlik eden genç Armenia soylularıyla sıkça av yarışmaları düzenlemek gelenek haline getirilmişti. Kyros bilinçli olarak belirtilen günde kendisine çok sayıda kişinin eşlik etmesini sağladı. Askeri birlikleri de onları uzaktan takip etmekteydi, bir işaret verilinceye kadar ortada gözükmeceklerdi. Bir süreliğine avlandıktan sonra, saraya yakın bir yere geldiklerinde Kyros yanındakilere gizli planını açıkladı. Buna göre komutasındaki Khrysantas bir birlikle gönderilecek ve Armenia kralının bir alarm halinde ailesi ve hazinesi ile sığınacakları yüksek ve sarp kayalıklı yerleşimlerini ele geçirecekti. Bu sağlandıktan sonra, Armenia kralına haber salınacak ve ondan antlaşma şartlarını yerine getirmesi istenecekti ve aynı zamanda askeri birliklerine ilerleme emri verilecekti. Bu ani gelişme Armenialılar arasında büyük bir sürpriz ve şaşkınlık yarattı. Kral yapmış olduğu yanlışın farkındaydı, ancak elinde kullanabileceği pek fazla bir insan gücü kaynağı bulunmamaktaydı. Buna rağmen toplayabileceği kadar askeri gücü her yerden toplamaya çalıştı. Bu arada en genç oğlu Sabaris'i eşleri ve kızlarıyla, en değerli taşınabilirleriyle birlikte dağlara gönderdi. Kyros'un çok yakında olduğu kendisine bildirilince, ülkesini savunma cesaretini yitirdi. Armenia'daki herkes bu ani saldırı karşısında kaçmaya başladı. Bunun üzerine Kyros eğer evlerinde kalırlarsa hiç kimseye zarar verilmeyeceği garantisini verdi, bunun üzerine Armenialıların çoğunluğu ülkelerinde kalmaya devam ettiler. Sadece bir kısmı kralı takip etti. Bu arada dağlara kaçan prens ve prensesler Khrysantas'ın tuzağına düşerek esir alındılar. Kraliçe, kralın oğlu, onun kız kardeşleri, onun yaşlı oğlunun karısı, hazineleri, hepsi Perslerin eline geçti. Böylelikle Kyros Armenia'yı ele geçirdi. Ordusunun önünde Armenia kralını mahkemeye çıkardı. Bu mahkemede Tigranes üzüntüsü dile getirerek Kyros'un gönlünü almayı başardı. Kyros onun teklifini kabul etti, onu ailesine kavuşturdu ve dost edindi. Bunun karşılığında Armeni-

alılar Kyros'un bu yüceliğini ve erdemliğine övgüler yağdırdılar.

Daha sonra Armenialılar askeri güçlerini Kyros ile birleştirdiler. Birlikte Armenialıların kuzey komşusu Khaldeanlara saldırıldı ve yenilgiye uğratıldılar. Kyros Khaldeanların en yüksek mevkilerini ele geçirdi ve burada bir kale inşa ettirdi. Armenialılarla Khaldeanlar arasında barış sağlandı, bu iyi sonuçlar doğurdu. Bunun üzerine onlar Kyros'u son derecede onurlandırdılar. Kyros, Armenia prensi tarafından kendisine gönderilen hazineleri reddetti. Hem orduyu hem de hazineyi Kral'ı II. Kyksares'e gönderdi. Media'ya geri dönen Kyros ordusunu şevke getirerek II. Kyksares ile birlikte Asurluları yenilgiye uğrattı.¹ Bu savaşa Armenialılar da destek vermiş olmalıdır. Bu ittifak muhtemelen MÖ 539 yılında Babylon'un ele geçirilmesi sırasında da devam etmiştir. Ancak bu sırada II. Kyksares yaşlı bir adamdır ve komutayı Kyros'a devretmiştir. Nihayetinde ordu Kyros'u kral olarak kabul etmiştir. Böylelikle Kyros sadece kralın kız kardeşini değil (onun ilk kuzeni), krallığını da düğün hediyesi olarak elde etmiştir.

Diğer taraftan bu dönem hakkında yazan Herodotos ve Ktesias Tigranes isminde herhangi bir Armenia kralından bahsetmemektedir. Muhtemelen aktardıkları konular kapsamında bahsetme gereği duyulmamıştır. Herodotos (1.120 *vd.*) sadece uzun uzadıya Büyük Kyros'un ayaklanıp tahtı ele geçişi ile ilgili farklı bir anlatım sunmaktadır. Diğer taraftan II. Kyksares isimli bir kralın gerçekten var olup olmadığı meselesi üzerine tartışmalar hala devam etmektedir. Herodotos'a göre, Kyros, Med generali Harpagos ile birlikte, MÖ 553 yılında, Astyages'in politikalarından memnun kalmayarak ayaklanmıştı. Ayaklanan ordular nihayetinde MÖ 549 yılında Medlerin başkenti Ekbatana'yı ele geçirmiş ve nihayetinde Med İmparatorluğu fethedilmiştir.² Kyros'un iktidara geçmesiyle

(1) Ksen. *Kyrou*. 2.3; 3.1-3.

(2) Briant 2002, 31-3.

Armenia üzerindeki hâkimiyet devam etmiştir.³ Bu bağlamda Armenia Kralı Tigranes'in ona vergi ödemeye devam ettiğini söyleyebiliriz. Bunların dışında Kroisos döneminde Armenialıların durumu hakkındaki eldeki kaynaklar sessiz kalmaktadır.

MÖ 521 yılında Büyük Kyros oğlu Kambyzes'in ölümünün ardından kardeşi Smerdis (veya Büyücü Gasıp Gaumata)'in krallık iddia etmesinden sonra oluşan karışıklıkta, bu karışıklığı fırsat bilen Armenialılar yine ayaklanma teşebbüsünde bulunmuşlardır. I. Dareios tahta geçtikten sonra Smerdis'in karşı darbesini bastırılmış, ülkesinin geniş topraklarında istikrarı yeniden kurma girişimlerine başlamış ve bunda da başarılı olmuştur. Onun bunu nasıl başardığı, Babylon'den Med başkenti Ekbatana (modern Hemedan)'ya giden ana yolda yer alan Behistun'da, MÖ 518 tarihli üç dilli (Eski Persce, Elamitce ve Babylonce = Akkadca'nın eski formu) kaya yazıtı metinlerinde aktarılmaktadır. I. Dareios burada öncelikle kendisine tabii olan yirmi dört ülke arasında "Armenia [Armina]"yı da (Bkz. 6. kısım) saymaktadır.⁴ Daha sonra ayaklanan ülkeleri nasıl yeniden hakimiyeti altına aldığına dair tek tek detaylara inmekte ve Armenia ayaklanması hakkında da bizi şöyle bilgilendirmektedir:

"(26) Kral Dareios söylemektedir: Benim hizmetkarım Dâdarşi isimli bir Armenialıyı Armenia'ya gönderdim ve ona söyledim: 'Git, ayaklanan ve beni tanımayan ordunun cezasını ver'. Böylelikle Dâdarşi harekete geçti. Armenia'ya geldiğinde, ayaklananlar birleştiler ve onunla çatışmak için Dâdarşi'ye karşı ilerlediler. Armenia'da Zuzza denilen bölgede çatışma gerçekleşti. Ahuramazda bana yardım etti; Ahuramazda'nın yardımıyla, ordum ayaklananları tamamen mahvetti. Thûravâhara ayının sekizinci gününde (MÖ 20 Mayıs 521) çatışma yaşandı.

(27) Kral Dareios söylemektedir: Ayaklananlar ikinci defa toplandılar ve çatışma için Dâdarşi'ye karşı ilerlediler. Arme-

nia'da Tigra olarak adlandırılan bir kalede çatışmaya katıldılar. Ahuramazda bana yardım etti; Ahuramazda'nın yardımıyla, ordum ayaklananları tamamen mahvetti. Thûravâhara ayının onsekizinci gününde (MÖ 30 Mayıs 521) çatışma yaşandı.

(28) Kral Dareios söylemektedir: Ayaklananlar üçüncü defa toplandılar ve çatışma için Dâdarşi'ye karşı ilerlediler. Armenia'da Uyamâ olarak adlandırılan bir kalede çatışmaya katıldılar. Ahuramazda bana yardım etti; Ahuramazda'nın yardımıyla, ordum ayaklananları tamamen mahvetti. Thâigaciş ayının dokuzuncu gününde (MÖ 20 Haziran 521) çatışma yaşandı. Böylece Dâdarşi ben Armenia'ya gelinceye kadar, Armenia'da benim için bekledi.

(29) Kral Dareios söylemektedir: Benim hizmetkarım Vaumisa isimli bir Persliyi Armenia'ya gönderdim ve ona söyledim: 'Git, ayaklanan ve beni tanımayan ordunun cezasını ver'. Böylelikle Vaumisa harekete geçti. Armenia'ya geldiğinde, ayaklananlar birleştiler ve onun çatışmak için Vaumisa'ya karşı ilerlediler. Assyria'da Izalâ denilen bölgede çatışma gerçekleşti. Ahuramazda bana yardım etti; Ahuramazda'nın yardımıyla, ordum ayaklananları tamamen mahvetti. Anâmaka ayının onbeşinci gününde (MÖ 31 Aralık 522) çatışma yaşandı.

(30) Kral Dareios söylemektedir: Ayaklananlar ikinci defa toplandılar ve çatışma için Vaumisa'ya karşı ilerlediler. Armenia'da Autiyâra olarak adlandırılan bir kalede çatışmaya katıldılar. Ahuramazda bana yardım etti; Ahuramazda'nın yardımıyla, ordum ayaklananları tamamen mahvetti. Thûravâhara ayının sonunda (MÖ 11 Haziran 521) çatışma yaşandı. Böylece Vaumisa ben Armenia'ya gelinceye kadar, Armenia'da benim için bekledi".

Yukarıda aktardığımız Behistun yazıtında geçen bu metinlerden de anlaşılacağı

(3) Strab.11.13.5

(4) Akkadca versiyonunda ülkeden "Urtartu" olarak söz edilmektedir.

üzere, I. Dareios'un ismi verilmeyen bir Armenia lideri veya liderleri karşısına iki farklı ordu gönderdiği, birisinin komutasını yine kendisine sadık kalmış olan Armenialı Dadarsi'nin, diğerinin ise Persli Vaumisa'nın yaptığı görülmektedir. Öncelikle Persli komutan Vaumisa MÖ 31 Aralık 522 yılında Izala yakınlarında Armenia'ya giden yolun güvenliğini sağlamayı başarmış, Autiyâra'ya ilerleyerek orada MÖ 11 Haziran 521 tarihinde ikinci zaferini kazanmıştır. Asur yazıtlarında da geçen Izala bölgesi, Tur Abdin Dağ sırasının doğu kısmında yer almaktadır. Nusaybin ve İdil arasında güney-doğu sert kayalık yokuş olup, modern haritalarda Dibek Dağı olarak görülmektedir.⁵ Autiyara'nın daha sonraki antik kaynaklarda muhtemelen Tzare ismi ile karşımıza çıktığı⁶ ve Nineveh'e yakın mesafedeki dağlar olduğu iddia edilse de, asıl olan, yazıtta da belirtildiği üzere, burasının Armenia bölgesi içinde olduğudur ve muhtemelen Tur Abdin (Mardin Platosu)'in hemen doğusundan Tigris(Dicle) Nehri boyunca kuzeye, Asyria'dan Armenia içlerine doğru geçiş bölgesidir. Persli Vaumisa güneyden saldırarak Armenialıları bastırırken, Armenialı komutan Dadarsi ayaklanan Armenialıları 20 Mayıs'ta Zuzza, 30 Mayıs'ta Tigra ve 20 Haziran'da da Uyama'da yenilgiye uğratmıştır. Zuzza bölgesi ve Uyama kalesinin yerleri bilinmese de, ikinci isim Tigra'dan hareket ederek burasının Yukarı Tigris Vadisi'nde bir yerleşim olduğunu söyleyebiliriz. Görüldüğü kadarıyla Armenia'daki bu ayaklanmalar komutanları tarafından bastırıldıktan sonra, I. Dareios'un kendisi de Armenia'ya gitmiş, sadakat yeminlerini kabul etmiştir.

Behistun yazıtı metinlerinde yine aynı tarihlerde Babylon'un son kralı olan Nabonidos (MÖ 556-539)'un oğlu Nebukhadnezzar olduğunu iddia ederek Babylon Krallığı'nı ele geçiren Haldita'nın oğlu Armenialı Arakha'dan bahsedilmektedir. Yazıtlar bu konuda şöyle bildirmektedir:

(49) Kral Dareios söylemektedir: Ben Persia ve Media'da iken, Babylonialılar ikinci

kez bana karşı ayaklandılar. Haldita'nın oğlu Arakha isimli bir Armenialı Babylonia'da ayaklandı. Dubâla olarak adlandırılan bir bölgede, insanlara yalan uydurdu ve söyledi: 'Ben Nabonidos'un oğlu Nebukhadnezzar'ım'. Böylece Babylonia halkı bana karşı ayaklandı ve Arakha'nın safına geçtiler. O Babylonia'ya ele geçirdi ve Babylonia'da kral oldu.

(50) Kral Dareios söylemektedir: Bunun üzerine Babylonia'ya bir ordu gönderdim. Benim hizmetkârım Intaphrenes [Vidafarnâ] isimli Persli'yi onların lideri olarak atadım ve böylece onlara konuştum: 'Git, beni tanımayan o Babylonia ordusunu cezalandır'. Bunun üzerine Intaphrenes ordusuyla Babylonia üzerine yürüdü. Ahuramazda bana yardım etti; Ahuramazda'nın yardımıyla, Intaphrenes Babylonialıları mahvetti ve insanları benim safıma çekti. Markâsanaş ayının yirmikinci gününde (27 Kasım) kendisini Nebukhadnezzar olarak adlandıran Arakha'yı ve baş takipçilerini ele geçirdiler. Böylece bir kararname çıkardım ve söyledim: 'Arakha ve baş takipçilerini Babylonia'da çarşıya getirin'.⁷

Armenia liderlerinden birisi olan Arakha büyük ihtimalle kuzeydeki Armenia ayaklanmasını fırsat bilerek güneyde de bir ayaklanma başlatmış, Babylonia kentini ele geçirerek bunda başarılı olmuştur. Ancak aynı şekilde ona karşı Persli Intaphrenes gönderilerek MÖ 27 Kasım 521 tarihinde yakalanmış ve destekçileri ile birlikte çarşıya getirilmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz beş çatışma sonucunda kuzeydeki Armenia ayaklanması da sona erdirilmiştir. Böylelikle MÖ 521 yılı sonu itibarıyla Armenia, Akhaemenid İmparatorluğu'nun istikrarlı bir toprağı haline gelmiş ve vergilerini ödemeye devam etmiştir.⁸

(5) Radner 2006, 292 vd.

(6) Olmstead 1970, 114.

(7) Behistun yazıtı ve İngilizce tercümesi için bkz. King - Thompson 1907.

(8) Herodotos (3.93.1) I. Dareios'un "Paktyika ülkesinden, Armenia'dan ve komşuları olan ülkelerden, Karadeniz'e kadar olan yerlerden dört yüz *talanton* vergi aldığını", bunların on üçüncü hükümet bölgesini oluşturduğunu bildirmektedir. Strabon (11.14.9) ise Mithrakina Festivali sırasında Armenia satrapının Pers kralına 20,000 tay (*polos* veya *colt*) göndermeyi gelenek haline getirdiğini vurgulamaktadır.

I. Dareios tarafından Pers İmparatorluğu'nun idari yönden yeniden teşkilatlandırılmasından sonra birçok satraplık kurulmuştur. Bu satraplar MÖ 480 yılı civarındaki I. Dareios'un oğlu ve halefi Kserkses'in Hellas Seferi'ne birlikler sağlamışlardır. Herodotos, Kserkses'in ordusundaki Armenialıların "Phrygialılar [Frigler] gibi silahlandığını" aktarmıştır.⁹

Herodotos eserinde Pers-Hellen savaşlarına değindiğinden ve bu savaşlar MÖ 479 yılında Hellenlerin denizde Mykale zaferiyle sona erdiğinden, bu tarihten itibaren MÖ IV. yy.'ın başlarına kadar bize Armenia hakkında bilgi veren pek fazla bir antik kaynak bulunmamaktadır. Herodotos'tan sonra günümüze kadar gelebilen tek kaynakta Thukydides'in Peloponnesos Savaşları'nı (MÖ 431-404) anlattığı eserdir ve temelde Hellas anakarasındaki Atina ve Sparta kentleri liderliğindeki Hellen kentleri arasındaki savaşlara odaklanmaktadır. Thukydides savaş tarihini MÖ 411 yılına kadar getirmekte ve bıraktığı yerden de Atinalı general ve yazar Ksenophon Hellen tarihini ele almaktadır. Ksenophon'un müdahil olduğu bir olay da Pers kraliyet mücadelesidir. O, iki Pers prensi, Genç Kyros ve kardeşi II. Artakserkses arasındaki taht mücadelesi sırasında, Genç Kyros tarafından kiralanan Hellen paralı askerleri arasında yerini almış, ancak Genç Kyros Babylon'da Kunaksa savaşında MÖ 401 yılında yenilgiye uğrayınca, hayatta kalan Hellen askerleriyle birlikte Trabzon'a ve buradan da Karadeniz sahilini takip ederek Hellas anakarasına ulaşmıştır. Başından geçen olayları da *Anabasis* adlı eserinde hatıralar şeklinde aktarmıştır. Ksenophon bu eserinde Armenia ülkesine, Orontid hanedanlığının kurucusu Pers satrapı (I.) Orontas'a¹⁰ (MÖ 401-344) atıfta bulunmaktadır.

Ksenophon, görünüşe göre (I.) Orontas adında iki kişiden bahsetmektedir. Bir tanesi Pers kraliyet ailesine mensup yüksek rütbeli bir asker ve soylu,¹¹ diğeri ise Armenia satrapı Orontas idi. Ksenophon kuzeye yürüyüş sırasında Armenia'ya geldiklerinde, öncelikle bu "geniş ve müreffeh eyaletin yö-

neticisinin Orontas" olduğunu bildirmektedir (*Anab.* 3.5.17. Ayrıca bkz. 2.4.8-9; 3.4.13). Armenia'ya Kardukhialıların ülkesinde devamlı savaşarak ilerledikten sonra ulaşmışlardır (*Anab.* 4.3.1-3). Bu sırada Armenia ülkesine geçişlerini önlemek için karşılıklı yerel ittifak güçler çıkar. Bunların tamamı "Orontos ve Artukhas'ın birlikleridir, Armenia, Mardia ve Khaldaia paralı askerlerinden oluşmaktadır (*Anab.* 4.3.4)". Ksenophon bu noktada herhangi bir çatışmadan bahsetmemektedir. Bunun üzerine Hellen paralı askerleri Armenia içlerinde ilerlemeye başlarlar. Armenia "[4.4.1] tamamen düz bir ülkedir, hafifçe eğik tepelere sahiptir, ilerledikleri nehrin kenarında Armenia ve Kardukhialılar arasında savaşlar olduğundan köyler bulunmamaktadır. [2] Nihayetinde ulaştıkları köy büyük bir köydür ve satrap için saraya sahiptir, bu arada evlerin çoğunun üstünde küçük kuleler bulunmaktadır ve levazımları boldur. Buradan Tigris Nehri'nin kaynaklarına ulaşınca kadar iki etap on fersah ilerlerler. Oradan da üç etap, on beş fersah ilerleyerek Teleboas (Fırat Nehri'nin iki kaynağından biri olan Karasu) nehrine ulaşırlar. Bu büyük olmasa da, güzel bir nehirdir ve çevresinde pek çok köy bulunmaktadır. [4] Bu bölge Batı Armenia olarak adlandırılmaktadır. [Armenia satrapı Orontas'ın astı] vekil-yöneticisi Tiribazos'tur ve kendisini Kralın dostu olarak ispatlamıştır ve hazır bulunduğu Kralın ata binmesine yardım etmeye müsaade edilen tek adamdır. [5] Bir atlı birliği ile birlikte Hellenlere doğru

(9) Hdt.7.73.

(10) Armenia'yı yöneten bilinen ilk hanedanlığın Orontidler ya da Yervanduniler olduğu iddia edilmektedir. Orontes ismi İran kökenli masculen bir ismin- eski Armeniaca'da *Eruand*'in- Hellenleştirilmiş halidir. Bu isim Hellençe'de Orontes ile ilişkilendirilmiştir. Diğer yandan Doğu İran dilindeki *Auruuant* (kahraman, cesur) ve Persçe'deki *Aruwand* ile aynı olduğu düşünülmektedir. Bazı bilim adamları ise Hititçe'deki Arnuwanda isminin devamı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Klasik Hellen kaynaklarında aynı isim Orontes, Aruandes ya da Ardoates olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hanedanlığın Armavir ve Yervandashat civarında hüküm sürdüğü kabul edilmektedir. Kuruluş tarihi hala tartışmalıdır.

(11) Kyros ve Orontas hikâyesi için bkz. Ksen. *Anab.* 1.6.1-11. Hikâyede üç bölüm bulunmaktadır. Son bölümde bu Orontas taht mücadelesinde Kyros'un safında yer almış, daha sonra bu sadakatsizliği sebebiyle mahkemeye çıkarılarak idam edilmiştir. Akhaemenid kralları tarafından atanan Orontid Hanedanı satrapları vergi, at vb. şekillerde haraç veriyor ve Pers ordusunun yanında savaşıyorlardı. Bu yükümlülükler kargaşa yaşanmadan karşılandığı sürece Akhaemenidler Amenia halkının haklarına, yerel geleneklerine ve inanışlarına müdahale etmedi ve Orontid Hanedanlığı'nın Armenia'yı yarı bağımsız olarak yönetmesine izin verdi (Panossian 2006, 35).

yönelir, ileriye bir tercüman gönderir ve komutanlarıyla görüşmek istediğini söyler...[6] Kendisi tarafından Hellenlere zarar verilemeyeceği ve bunun karşılığında onların evlerini yakmaması gerektiği, ancak onların istedikleri erzakları alabileceklerine dair bir antlaşma imzalamak istediği cevabını verir. Bu teklif [Hellen] generaller tarafından kabul edilir ve bu şartlarda bir antlaşma imzalanır”.

Bu antlaşmaya rağmen Tiribazos ve ordusu uzaktan Hellenlerin ilerlemesini takip etmektedir. Uzaktan yakılan ateşleri fark ederek takip edildiklerinin farkına varan Hellenler Tiribazos’un kampından gelen birisini yakalayarak sorguya çekerler ve onun ordusunun büyüklüğünü ve niçin toplandığını öğrenmek isterler. Sorguya çekilen kişi Tiribazos’un, kendi güçleriyle birlikte, Khalybia ve Taokhia paralı askerlerine sahip olduğu ve tek yolun olduğu dağ geçidinde saldırmak için hazırlık yaptığı cevabını verir (*Anab.*4.4.16-18). Bunun üzerine yakaladıkları adamı rehber yaparak düşman kampına ani bir saldırı gerçekleştirirler. Bunun üzerine “[21] barbarlar sesi işittiklerinde, direnc göstermek için beklemediler, ancak kaçmaya başladılar; buna rağmen, onlardan bazısı öldürüldü, yaklaşık yirmi at ve aynı şekilde gümüş ayaklı kanepeler, içki kapları, ekmekçiler ve kap taşıyıcıları olduğu söylenen insanlarla birlikte Tiribazos’un çadırı da ele geçirildi”. Yeniden saldırma teşebbüsleri dikkate alındığında (*Anab.*4.5.1), Tiribazos’un yakalamadığı anlaşılmaktadır.¹² Ksenophon ve beraberindekiler daha sonra Armenia’da bazı köylere uğrayarak yollarına devam etmişlerdir. Ksenophon’un satırları arasında ellerine geçirdikleri Armenia köylerindeki evlerin tarrifleri ve bu köylerde Pers kralı için hazırlanan vergilerden de bahsedilmektedir.¹³

MÖ I. yy.’ın ortalarında yazan Diodoros da “Tarihi Kütüphane (*Bibliotheca Historica*)” olarak adlandırılan eserinde yukarıda bahsettiğimiz iki Pers prensi arasındaki büyük savaştan sonra Karadeniz üzerinden geri çekilen Hellen paralı askerlerinden bahsetmektedir. Bu çekilme sırasında dağlık bölgenin çetin savaşçıları Kardukhialıların toprağına

geçmeleri üzerine Pers generali Tissaphernes onları takipten vazgeçmiştir. Hellen paralı askerleri Kardukhialılarla çetin savaşlar yaptıktan sonra Kentrides Nehri (Botan Çayı)’ni geçerek Armenia bölgesine girmişlerdir, “burasının satrapı Tiribazos’tur, onunla ateşkes antlaşması yaptıktan sonra, dost olarak topraklarından geçmişlerdir (Diod.14.27.7)”. Diodoros (14.28.1 *vd.*) daha sonra Armenia Dağları’nın çetin kış şartlarından dolayı Hellen askerlerin neredeyse yok olma noktasına geldiklerini aktarmakta ve meseleyi detaylandırmaktadır. Diodoros, Ksenophon’un aksine, ne Büyük Armenia satrapı I. Orontes’e ne de Armenialılara karşı girişilen, küçük çaplı da olsa, çatışmalara değinmektedir.

Diğer taraftan Diodoros, MÖ 392/1 yılında Tiribazos’un Spartalılara karşı Küçük Asia’da yürütülen savaşlarda Pers Asia ordularının komutanı olduğundan bahsetmektedir.¹⁴ Sonrasında bu sefer I. Orontes ve Tiri-

- (12) Plutarkhos (*Artaks.*27.4), Ksenophon’un da belirttiği üzere, Pers kralı II. Artakserkses’in kızı ile evlenen Orontes’e atıfta bulunmakta, ona üç kızından biri olan Rhodogune’yi verdiğini bildirmektedir. Kommagene kralı I. Antiochos’a (MÖ ca.86-38) ait Nemrut Dağı’nda keşfedilen iki yazıtta, Orontes’dan Aroandes (Artasouras’ın oğlu ve Artakserkses’in kızı Rhodogune’nin kocası) olarak bahsedilmekte, bu kişi, değerlerinin yanı sıra, kökenlerini I. Dareios’a dayandıran, Kommagene üzerinde hâkimiyet kuran Orontidlerin bir atası olarak sayılmaktadır (Chahin 2001, 191).
- (13) Bir köyde Kral’a vergi için biriktirilmiş olan on yedi genç tayın ele geçirildiğinden ve Pers kralına verilmek üzere hazırlanan diğer atlardan söz edilmektedir (*Anab.*4.5.24, 34. Ayrıca Hdt.5.49.6’da Armenia’daki büyükbaş hayvan zenginliğine vurgu yapılmaktadır). Ksenophon aynı zamanda bir kuyu ağzı gibi girişi olan, ancak aşağıda geniş olan ve merdivenle girilen, girişlerinde evcil hayvanların barınması ve ota beslenmesi için tünellerin açıldığı, aynı zamanda arpa, buğday, fasulye ve büyük kaplarda arpa şarabının depolandığı yeraltı evlerinden bahsetmektedir (*Anab.*4.4.25-28). Modern Armenia’da bu tip evlere hala rastlanmaktadır.
- (14) MÖ 394 yılında Knidos Savaşı’nda Spartalıların Perslere yenilmesinden sonra, Ege kentleri Sparta garnizonlarını kovmuş ve Pers yönetimini kabul etmiştir. Bu sırada Atina generali olan Konon da bunu olumlu karşılamış, hatta Spartalılara karşı Atina surlarını güçlendirmek için Perslerden destek almıştır. Ancak ertesi yıl Perslerin, Spartalılarla yeniden görüşmelere başlaması ve Hellas’a güvenliklerini sağlamak için Küçük Asia’daki bütün kentleri Pers yönetimine devretmeye hazır olduklarını bildirmeleri üzerine, Atinalılar bunu kabul edilemez görmüş, bunun üzerine Sardeis’e Perslerle görüşmek üzere bir delegasyon heyeti göndermişlerdir. O sırada Konon, Spartalıların, Konon’un kentleri kendi safına çekmek için Pers askerlerinden faydalandığı yönündeki tahriri sonucunda (*Ksen.Hell.*4.8.12 *vd.*), Konon’un başarılarını da kışkandırdığı iddia edilerek Küçük Asia’daki birliklerin komutanı olan Tiribazos tarafından Sardeis’e davet edilmiş, Konon da bir delegasyon heyetiyle gelmiş, ancak Tiribazos tarafından hapse atılmıştır (Diod.14.85.4). Tiribazos’un yerini Sparta kralının ezeli düşmanı Struthas aldığı, Konon’un kaçmasına müsaade edilmiştir. Buna rağmen beş sene sonra, MÖ 387 yılında Tiribazos yeniden gücü eline almış ve bölgedeki Atina çıkarlarına tehdit olması açısından Sparta generali Antalkidas ile birlikte Sparta donanmasını yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bu hareket Atina ve müttefiklerini uzlaşma masasına getirmiştir. Tiribazos takip eden görüşmelerde Artakserkses’i temsil etmiş ve nihayetinde Antalkidas Barışı imzalamıştır (Fine 1983).

bazos'un, Pers Kralı II. Artakserkses'in MÖ 386/85 yılı civarında gerçekleştirdiği bilinen Kıbrıs Seferi sırasında görev alan komutanlar arasında olduğunu şöyle bildirmektedir (Diod.15.2.1-2):

“Mystikhides Atina'da *arkbon* iken, Romalılar konsüllerinin yerine üç askeri tribün seçtiler, Marcus Furius, Gaius, and Aemilius. Bu yıl Perslerin Kralı, Artakserkses Kıbrıs kralı Evagoras'a savaş ilan etti. Kendisi uzun süre savaş hazırlıklarıyla meşgul oldu, hem denizden hem de karadan büyük bir askeri güç topladı; onun kara gücü süvarileri de içine alan üç yüz bin askerden oluştu ve üç yüzden fazla *triremesi* [savaş gemisini] donattı. [2] Kara gücünün komutanı olarak eniştesi Orontes'i, deniz gücünün komutanı olarak ta Persler arasında son derece yüksek itibarı olan Tiribazos'u seçti. Bu komutanlar Phokaia [Foça] ve Kyme [Aliğa]’de komutayı devraldılar, Kilikia'ya gittiler ve buradan Kıbrıs'a geçerek savaşı gayretle yürüttüler”.

Bu aktardığımız metinden de anlaşılacağı üzere I. Orontes, Kıbrıs Kralı Evagoras'a karşı yürütülen savaşta, kara, Tiribazos ise deniz birliklerinin komutasını üstlenmiştir. Evagoras başlangıçta Kıbrıs'a çıkarma yapan Pers birliklerinin erzak tedarik yollarını kesmeyi başarmış ve bunun sonucunda Pers birlikleri arasında ayaklanma meydana gelmiştir. Ancak Evagoras'ın donanması Kition Savaşı'nda yok edilmiş ve bunun sonucunda o Salamis kentine kaçarak sığınmak zorunda kalmıştır (Diod.15.2.3-15.4.1). Tiribazos bu deniz zaferinden sonra Kilikia'ya geçmiş, Pers kralına bu zaferi kazandıklarını bildirmiş ve bunun karşılığında ondan savaşın devam ettirilebilmesi için iki bin *talanton* destek almıştır (Diod.15.4.2). Evagoras Salamis'te çok sıkı kuşatma altına alınmış olsa da, iki Pers generali arasındaki çatışmadan faydalanıp bir barış antlaşması imzalayarak yerini sağlama almayı başarmıştır. Evagoras'ın ismen Salamis kralı olarak kalmasına müsaade edilmiş, ancak her yıl haraç ödeyen bir Pers vasalı olmuştur. Burada Diodoros özellikle Evago-

ras ile yapılacak antlaşma sürecinde iki Pers generali arasındaki sürtüşmenin detaylarına inmektedir (Diod.15.4.2 *vd.*).¹⁵

Kral II. Artakserkses'in kızkardeşleriyle evlenen bu iki bacanak arasındaki çatışma başlangıçta Tiribazos'un lehine dönmüş olsa da, nihayetinde Tiribazos'un Kral'a karşı komplo girişiminde bulunması sonucunda I. Orontes yeniden kralın yanında itibar kazanmaya başlamıştır. Ancak bu çatışma sırasında I. Orontes'in elinden Armenia satraplığı alınmış olabilir.¹⁶ Tiribazos'un Kral'ın gözünden düşmesinden sonra da, görüldüğü kadarıyla I. Orontes bu sefer batıda Mysia satrapı yapılmıştır, çünkü Diodoros onun MÖ 362'de Mysia satrapı olarak merkezdeki Pers kralına karşı yürütülecek olan ayaklanmaya destek verdiğini bildirmektedir (Diod.15.90.3). Satraplar Ayaklanması olarak ta bilinen bu savaşta Mısır Kralı Takhos'a, ana müttefiki Spartalılar dışında, kıyı bölgelerini yöneten satraplar ve generaller de destek vermiştir.¹⁷ Diodoros'un söylediğine göre, I. Orontes'in soylu yönü diğer satrapların onu ayaklanmanın lideri olarak tanımalarına yol açmıştır, ancak I. Orontes, büyük hediyeler elde edeceği ümidiyle, daha sonra Kral ile uzlaşma yoluna gitmiş, ayaklanmayı Kral'a ifşa ederek o zamanda Autophradates'in kontrolünde bulunan bütün kıyı kentlerinin (özellikle Sardis'in) satraplığını elde etmeyi ümit etmiştir. Görüldüğü kadarıyla Küçük Asia ve Armenia'yı yalnız yönetmek istemiştir. MÖ 355 yılında yeni kral III. Artakserkses (Okhos) (MÖ 359-338)'e karşı yeniden ayaklanmıştır.

(15) MÖ 385 yılında Tiribazos Orontes tarafından suçlanmış ve davranışlarından dolayı mahkemeye çıkarılmıştır. Tiribazos, Artakserkses Kadusii'ye karşı seferinden dönüncüye kadar hapishanede tutulmuştur. Halbuki üç hakim önünde kendisine karşı yapılan suçlamalardan kurtulmayı başarmış ve sadece kendisine karşı yöneltilen özel suçlardan masum olması değil aynı zamanda Kral'a olan büyük hizmetlerinden ötürü Kral tarafından tam destekle suçsuz bulunarak onurlandırılmıştır. Böylelikle sarayda el üstünde tutulurken, Orontes Kral'ın dostları listesinden çıkarılmıştır. Hatta Tiribazos'a kralın kızlarından Amestris verilmiştir. Ancak Artakserkses bu karardan vazgeçerek onunla kendisi evlenmiştir. Artakserkses bu sefer kralın prenseslerinden en genci Atossa'yı ona teklif ettiğinde, Tiribazos krala olan sadakatini terk etmiş ve Artakserkses'in oğlu Dareios'u kışkırtarak krala karşı kendisinin de katıldığı bir komplo gerçekleştirmiştir. Ancak Tiribazos'un planları bir hadım tarafından deşifre edilmiş ve komplocular ortaya çıkarılmıştır. Tiribazos son bir gayretle kendisini tutuklamaya çalışan muhafızlara karşı direnmiş ve bir mızrakla katledilmiştir. Bu konuda ayrıca bkz. Plut. *Artaks*.27.4 *vd.*

(16) Pomp. *Trog. prolog*.10'a rağmen.

(17) Olmstead 1970, 411 *vd.*

Ege kıyısının önemli bir bölümünü elde etmiştir.¹⁸ Daskyleion satrapına karşı bir savaş yürütmüştür ve Ionia'da (Klazomenai, Phokia) kendi sikkelerini bastırmıştır. Ayaklanma sırasında ele geçirdiği Pergamon'da yönetimini devam ettirmiş, Khares, Kharidemos ve Phokion komutasındaki bir Atina deniz seferine buğday satacak pozisyona gelmiştir. Bu durum MÖ 349 yılına tarihlendirilen bir Atina kararnamesinde bildirilmektedir. Ayrıca bu kararnamede ittifakından dolayı onun ismine yer verilmekte, sivil haklar ve altından bir çelenkle onurlandırılmakta, 3000 *talanton* gümüş gibi ayaklanmaya teşebbüs edebilecek miktarda kişisel zenginliğe sahip olduğu kaydedilmektedir.¹⁹ I. Orontes Pergamon'u krala geri verdikten kısa bir süre sonra, muhtemelen MÖ 344 yılı civarında ölmüştür. I. Orontes'in ölümünden sonra III. Dareios MÖ 344 - 336 yılları arasında Armenia satrapı olmuştur.

MÖ 336 yılında III. Dareios (Kodomannos)'un Pers tahtına çıkmasının ardından II. Orontes Armenia satrapı olarak atanmıştır. II. Orontes muhtemelen yukarıda bahsettiğimiz I. Orontes'in oğludur. II. Orontes, MÖ 331 yılında Büyük İskender ile III. Dareios arasında yapılan Gaugamela Savaşı'nda Pers merkezi kuvvetlerine destek vermiştir. Bu savaşa katılan Armenialılar II. Orontes ve Mithraustes'in komutası altındadırlar.²⁰ Ancak Persler bu savaşta mağlup olmuşlardır. İlginç olan nokta bu savaşta II. Orontes'in oğlu ve Lydia satrapı olan Mithrenes'in Büyük İskender'in yanında yer almasıdır. Büyük İskender önceden MÖ 334 yılında gerçekleşen Granikos Savaşı'ndan sonra batı Küçük Asia'daki satraplık merkezi Sardeis kenti üzerine yürümüş ve burasının satraplığını yapan Mithrenes te gönüllü olarak ona teslim olmuştu. Büyük İskender, Gaugamela Savaşı'ndan sonra, bu savaşta desteklerinden dolayı Mithrenes'i, babasının tavır karşısında, Armenia satrapı olarak atamıştır. Buna rağmen, Mithrenes'in satraplığını tam anlamıyla kontrol altına alıp alamadığı açık değildir. Curtius'un MÖ 330 yılında Hekatompylos'ta yaptığı konuşmaya göre, Büyük

İskender Armenia'yı Makedonyalılar tarafından fethedilen ülkeler arasında listelemektedir ki bu da Mithrenes'in burasını fethetmeyi başardığı anlamına gelmektedir.²¹ Diğer taraftan Iustinus, Pontoslu VI. Mithridates'e atfedilen bir konuşmanın Pompeius Trogus yorumunu yeniden üretmiş ve burada Büyük İskender'in Armenia'yı fethetmediğinden söz etmiştir.²² Ancak bu son konuşmada Büyük İskender'in satrap ataması yapsa da Büyük ve Küçük Armenia'nın iç işlerine fazla karışmadığı ima edilmektedir. Büyük İskender'in Perslere karşı kazandığı zaferinden kısa bir süre sonra Armenia sınırının kuzeybatısında bulunan Sper altın madenlerini denetlemesi için gönderdiği kişilerin yerliler tarafından öldürülmesi Armenia'da Makedon otoritesinin pek fazla olmadığı izlenimini uyandırmaktadır.²³

(18) Frye 1984, 131.

(19) Pritchett 1991, 395 *vd.*; Lambert 1960, 110 *vd.*; Kelly 1990, 96-109.

(20) Arr.*Anab.* 3.8.12.

(21) Curt.6.3: "[2] Ut omittam Illyrios, Triballos, Boeotiam, Thraciam, Spartam, Achaeos, Peloponnesum, [3] quorum alia ductu meo, alia imperio auspicioque perdomui, ecce, orsi bellum ab Hellesponto, Ionas, Aeolidem servitio barbariae inpotentis exemimus, Cariam, Lydiam, Cappadociam, Phrygiam, Paphlagoniam, Pamphylam, Pisidas, Ciliciam, Syriam, Phoenicen, Armeniam, Persiden, Medos, Parthienem habemus in potestate: [4] plures provincias complexus sum, quam alii urbes ceperunt, et nescio an enumeranti mihi quaedam ipsa rerum multitudo subduxerit".

(22) Iust.*epit.* 38.7: "Onun [Büyük İskender'in] komutası altındaki insanların hiçbiri asla yabancı boyunduruğunu devam ettirmede veya kendi yerli prensleri dışında herhangi bir yöneticiye itaat etmedi; çünkü onlar Kappadokia'ya veya Paphlagonia'ya, Pontus'a veya Bithynia'ya, veya Büyük ve Küçük Armenia'ya bakıp dursunlar veya durmasınlar, ne bütün Asia'yı fetheden Aleksandrus nede onun varisleri veya dölgünden gelenler bu ülkelerin hiçbirinin iç işlerine karışmadılar".

(23) Büyük İskender'in Batı Asia'ya saldırıları ve ardıllarının Yakındoğu'yu hâkimiyetleri altına alma çabaları karşısında Armenia düzükleri de bu saldırılardan nasibini almıştır. Pers idari düzenlemesi görünüşte bölgede kaldırılmış olmasa da Armenia toprakları yeni birimlere bölünmeye başlamıştır. Euphrates (Kızılırmak) Nehri'nin doğusu yine Büyük Armenia'nın sınırı olmaya devam ederken nehrin batısındaki Küçük Armenia toprakları zamanla kuzeyde Pontos ve batıda Kappadokia ile ilişkili ayrı bir krallık haline gelmeye başlamıştır. Aynı şekilde Sophene Krallığı güneyde Mesopotamia ve Syria toprakları ile birleşmiştir. Bunlara rağmen Büyük İskender'in kendisinin Armenia dağlık alanına hiç ayak basmadığı ve klasik kaynakların bu dönem Armenia'sı hakkında az da olsa verdiği bilgiler doğrultusunda, Armenia ve komşularının, bazen Makedonyalıların hâkimiyetlerini tanımak zorunda kalsalar bile, çoğunlukla yeni Makedon fatihlerinin erişemediği noktada kaldıkları ileri sürülmektedir (Garsoian 1997, 44-5; Grousset 2006, 77). Panossian (2006, 36) bu konuda şöyle bildirmektedir: "Persia'nın Hellenistik işgali kısmen Armenia'yı da etkilemiştir, ancak Pers ve yerel Armenia kültürü, elitlerin ve halkın içindeki en güçlü unsur olarak muhafaza edilmiştir. Ayrıca yerel gelenekler bütün imparatorluk aristokrasisi kültürü içerisinde asimilasyona uğratılmamıştır. Örneğin, Hellenic her ne kadar hâkim dil olarak yayılsa da, Aramice yönetim dili olarak kalmıştır. Özetle, belirgin bir idari bölgeye ayrı bir dil ve kimliğe dayanan yaklaşık dört yüzyıllık Yervanduni Hanedanı, Armenialı kimliğini sağlamlaştırmıştır. Diğer yandan Armenialılar sosyal yapı, giyim, inanış ve alışkanlıklar vb. anlamında Perslerden çokça etkilenmişlerdir".

Büyük İskender'in MÖ 323'de ölümünden sonra Babylon'de yapılan antlaşma ile Armenia'nın yönetimi İskender'in komutanlarından Neoptolemos'a verilmiştir, ancak Neoptolemos burada istikrarı sağlamakta zorlanmış ve ülke kaos içine girmiştir. Armenia'daki düzeni sağlamak için Büyük İskender'in komutanlarından Perdikkas'ın talimatıyla Eumenes gönderilmiş, kendisine sınırsız güç kullanma yetkisi verilerek Neoptolemos da onun emrine tabii kılınmıştır. Artık Armenia Eumenes'in istediği şekilde bir düzene getirilecektir.²⁴ Mithrenes, İskender'in komutanları arasında patlak veren savaşlar sırasında MÖ 321 yılında yeniden devraldığı Armenia'nın yönetimini MÖ 317 yılına kadar elinde tutmuştur.²⁵ MÖ 317/16 yılı itibarıyla birlikte Armenia'nın, Gaugamela Savaşı'nda son Akhaemenid kralını koruyan Armenia birliğinin başında olduğu düşünülen- belkide aynı isimle başka biri- (III.) Orontes adındaki bir satrapın yönetimine geçtiği anlaşılmaktadır.²⁶

Sonuç

Günümüze kadar gelebilen elimizdeki antik kaynaklar MÖ VII. yy.'ın sonlarında Armenia'da bir hanedanlığın varlığını doğrulamaktadır. Bu hanedanlığın MÖ 612 dolaylarında Urartuların, İskit ve Med akınlarıyla yıkılmalarından sonra ortaya çıktığı genel olarak kabul görmektedir. Ancak bunlar Med kralı I. Kyaksares'in egemenliği altına girmişlerdir. Bilinen ilk kralları Tigranes'tir. Daha sonra tahta geçen II. Kyaksares, genç komutanı Kyros ile birlikte Asurlulara saldırmaya karar verdiğinde, Tigranes Medlere para ve asker desteğinde bulunmamak için diretmış, bunun üzerine Kyros gizli bir saldırı planı sonucunda MÖ 550'li yıllarda Armenia topraklarını ele geçirmiştir. Tigranes ve ailesi tutsak edilmiş, ancak Kyros tarafından bağışlanmıştır. Tigranes büyük ihtimalle Kyros'un iktidarı boyunca da vasal devlet statüsünde onun savaşlarında müttefik olmaya devam etmişlerdir. Perslere yıllık haraç (özellikle çok

miktarda tay) ödemiş ve savaş zamanlarında asker göndermiştir. Büyük Kyros'un ölümünü takip eden karışıklık döneminde Armenialılar yeniden ayaklanmışlardır. I. Dareios'un iktidarını sağlamıştırdıktan sonra kuzey ve güneydeki Armenia ayaklanmalarını MÖ 521 yılının sonu itibarıyla bastırdığı kesindir. Bu ayaklanmayı bastıran komutanlar arasında Dadarsi isimli bir Armenia'lıının bulunması, Armenialıların kısmen ayaklandıklarına ve Armenia'da birden fazla hanedanlık (feodal beylik) olduğuna işaret edebilir. Armenialıların I. Dareios'tan sonra tahta geçen Kserkses'in MÖ 480 yılının başında gerçekleşen Hellas İstilasına asker göndererek destek vermeleri, onların vasal durumunun devam ettiğinin teyididir. Antik kaynakların sessizliğinden dolayı bu tarihten itibaren MÖ IV. yy.'ın başlarına kadar Armenialılarla ilgili pek fazla bir veri bulunmamaktadır. Bu yüzyılın başlarında da Büyük Armenia'yı I. Oronta(e) s adında bir satrapın, Küçük Armenia'yı ise Tiribazos isimli alt rütbedeki bir komutanın yönettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda eğer Kyros dönemindeki Armenia kralı Tigranes ile bir bağı yoksa, Armenia Orontid Hanedanlığı'nın MÖ 480'lerden sonraki bir tarihte ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Tüm klasik kaynaklar, zaman zaman ayaklanma teşebbüslerine rağmen, Orontidlerin MÖ IV.yy.'ın sonlarına kadar Perslerin vasalı olduklarını teyit etmektedir. Büyük İskender'in MÖ 331 yılında bölgeyi ele geçirmesi de onların vasal statüsünü değiştirmemiştir.

Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar

Arr. *Anab.* (=Arrianus, Anabasis = Sefer) -Kullanılan Metin ve Çeviri: *Arrian*. With an English translation by P. A. Brunt, vols. I-II. Cambridge, Mass.- London 1976-1983 (The Loeb Classical Library).

(24) Plut. *Eum.* 4.1; 1.3; 5.1-2.

(25) Büyük İskender'in seleflerinden Peukestas, MÖ 317 yılında Antigonas ve Eumenes arasındaki savaşta Eumenes'in safında aktif bir rol almıştır ve Tigris Nehri'nin doğusundaki satraplıkların sağladığı güçler onun komutası altına verilmiştir. Bu bağlamda onun "Armenia satrapı" (II.) Orontes ile arkadaş olduğu ve hatta ondan geldiğini iddia ederek Olympias ve Polyperkhon'un Makedonya'da muzaffer olduğuna dair sahte bir mektubu askerler arasında kendi popülaritesini artırmak için kullandığı iddia edilmektedir (Polyaen. *Strat.* 4.8.3; Diod. 19.23.1-4. Ayrıca bkz. Diod. 19.37.3: Antigonas'ın Armenia'ya karşı sefer düzenleme niyeti).

(26) Garsoian 1997, 45.

İskenderin *Seferi*, Ter.: Furkan Akderin, Alfa Yay, 2005.

Curt. (= Quintus Curtius Rufus, Historiarum Alexandri Magni Macedonis = Makedonyalı Büyük İskender Tarihi) *Quintus Curtius Rufus*. With an English translation by J. C. Rolfe. Cambridge, Mass.- London 1946 (The Loeb Classical Library).

Diod. (=Diodorus Siculus, Bibliothekae Historike=Tarih Kütüphanesi) *Diodorus of Sicily*. With an English translation by C. H. Oldfather, vols. I-VI; C. H. Sherman, vols. VII; C. B. Welles, vols. VIII; R. M. Geer, vols. IX-X; F. R. Walton, vols. XI-XII. Cambridge, Mass.- London 1933-2004 (The Loeb Classical Library).

Hdt. (=Herodotos, Historiai=Tarihler) - *Herodotus*. With an English translation by A. D. Godley. Cambridge, Mass.- London 1920. *Herodot Tarihi*. Ter.: M. Ökmen. Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2011.

Iust.*epit.*(= Marcus Iulianus Iustinus, M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompeii Trogi = Pompeius Trogus'un Philip Tarihi Üzerine Marcus Iulianus Iustinus'un Özeti); *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. With an English translation by J. S. Watson. London 1853.; *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. With an English translation by J. C. Yardley. With introduction and explanatory notes by R. Develin. Atlanta 1994.

Ksen. *Anab.* (= Ksenophon, Anabasis) - Kullanılan Metin ve Çeviriler: Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Ter.: Oğuz Yarlıgış, İstanbul, 2011.

Ksen. *Hell.* (= Ksenophon, Hellenika) - Kullanılan Metin ve Çeviriler: Xenophon, *Hellenica* With an English translation by W. Miller, vols. I-VII. Cambridge, Mass.- London 1914.

Ksen. *Kyrou.* (= Ksenophon, Kyroupaedia) - Kullanılan Metin ve Çeviriler: Xenophon, *Kyroupaedia*, Xenophon in Seven volumes, V-VI. Walter Miller. Harvard University Press, Cambridge, MA; London. 1914.

Polyaen. *Strat.* (=Polyaenus, Strategemata) - Polyaeus. *Stratagems*. Adapted from the Translation by R. Shepberd, 1793.

Pomp. Trog. *prolog.* (= Pompeius Trogus, *Prologues*) - Kullanılan Metin ve Çeviri: *Prologues to the Philippic History of Trogus*. With an English translation by J. C. Yardley. With introduction and explanatory notes by R. Develin. Atlanta, GA 1971.

Plut. (=Plutarkhos, Bioi Paralleloi) - *Artaks.* (=Artakserskes) *Eum.* (=Eumenes) - *Plutarch. Plu-*

tarch's Lives. With an English Translation by B. Perrin. Cambridge, Mass.- London, vols. I-XI: London, New York 1959. (The Loeb Classical Library).

Strab. (=Strabon,Geographika=Coğrafya) - Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Geography of Strabo*. Edited by H. L. Jones. Cambridge, Mass.- London 1924.

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, Ter.: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay, 2009.

Modern Literatür

Chahin, M., *The Kingdom of Armenia: A History*, Curzon Press 2001.

Briant, P., *From Cyrus to Alexander: A History of Persian Empire*, İngilizce tercüme: P. T. Daniels, Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2002.

Fine, J. V.A., *The Ancient Greeks: A Critical History*, Harvard University Press 1983.

Frye, R. N., *The History of Ancient Iran*, Cilt 3, Munich 1984.

Garsoian, N., "The Emergence of Armenia", içinde: *The Armenian People From Ancient to Modern Times*, Cilt 1, Ed. R. G. Hovannisian, New York 1997.

Grousset, R., *Başlangıcından 1071'e Armenialıların Tarihi*, Türkçe tercüme: S. Dolanoğlu, İstanbul 2006.

Kelly, D., "Charidemus' Citizenship: The Problem of IG ii² 2007", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 83, 1990, 96-109.

King, L. W. - Thompson, R.C., *The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistun in Persia*, London 1907.

Lambert, S. D., *Inscribed Athenian Laws and Decrees 352/1-322/1 BC: Epigraphical Essays*, Brill 1960.

Olmstead, A.T., *History of the Persian Empire*, University of Chicago Press 1970.

Panossian, R., *The Armenians From Kings and Priests to Merchants and Commissars*, London 2006.

Pritchett, W. K., *The Greek State at War*, University of California Press 1991.

Radner, K., "How to reach the Upper Tigris: The Route through the Tur Abdin", *State Archives of Assyria Bulletin* 15, 2006, 273-305.

Redgate, A. E., *The Armenians*, Massachusetts: Blackwell Publishers, 1999.